

İMANDA ETKİN OLAN TEMEL UNSURLAR: AKIL, KALP VE BEDEN

- Main Factors Affecting the Faith: Mind, Heart and Body -

Yrd.Doç.Dr. Emine ÖĞÜK

Gaziosmanpaşa Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi
Anabilim Dalı

Abstract *Recognition of the essential elements that contribute to one's faith can help to gain knowledge about its functions. This information in turn contributes to better understanding of how faith changes people, and thus comprehend the way it provides benefits to the person. Faith is essentially a single phenomenon, and is not suitable to understand by decomposition. In this respect, the sub-headings in this article do not represent a division in the phenomenon of faith, but only aim to show the richness of the elements that contribute to the whole of faith.*

Keywords: *Faith, Mind, Heart, Body.*

Giriş

Doğru bir dini bakış açısı kazanma ve olayları hakikate uygun şekilde değerlendirme sürecinde Allah'ı bilmek ve O'na inanmak en önemli esaslardan birini oluşturur. Kur'an-ı Kerim, insanların kurtuluşa ermeleri için doğru inancı benimsemeleri ve her türlü yanlış inançtan uzak durmaları gerektiğini birçok ayetinde belirtmiştir. İnsanlık tarihi boyunca bütün Peygamberlerin yaptıkları çağrının müşterek gayesi de insanları doğru inanca ulaştırmak olmuştur. Sağlam ve güvenilir bilgi temeline dayanan iman, insanın huzurlu bir hayat yaşamasının da teminatıdır.

İslam düşüncesinde iman, "Hz. Peygamber'i Allah'tan vahiy yoluyla getirdiği kesin olarak bilinen her şeyde, hiçbir şüpheye yer vermeden, bütün yönleriyle kabul ve tasdik etmek" şeklinde tanımlanır¹. Bu tasdik O'nun getirdiği bütün hükümlerin doğruluğuna ve gerçekliğine isteyerek ve kesin şekilde inanmayı gerektirir. Burada, imanın gerçekleşmesinde en etkin unsurun kalbî tasdik olduğu dikkat çeker. İman tanımlarında tasdik boyutu öne çıkmış, Kuran'ın helal ve haram hakkındaki hükümlerinin, ibadetlerin ve bütün ilahî hitapların tasdik esasına dayalı olduğu ifade edilmiştir². Burada tasdik "kalbî benimseme ve doğrulama" anlamına gelir³ ve tasdik

¹ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 2001, s. 34.

² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara 2003, s. 532 (Bundan sonraki dipnotlarda bu eser kısaca *Tevhîd* şeklinde zikredilecektir).

³ "O (inkârcı kişi), tasdik etmemiş (Peygamberi doğrulamamış) namaz da kılmamıştı. Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti"(el-Kıyâme 75/31-32) ayetinde de tasdik ifadesinin "doğrulama" mânasında kullanıldığı görülmektedir.

olmadan imanın gerçekleşmesi düşünülemez. İmanda tasdik, iman edilecek olan hususların sınırlarının tespitine veya bu hususların akılla temellendirilmesine mani bir durum değildir veya bunları dışlayıcı bir mâna taşımaz. Burada tasdik bir bilinmezim veya kapalılığın göstergesi olmayıp, sınırları nakle dayalı olarak belirlenen ve aklen temellendirilen hükümlerin kalp yoluyla benimsenmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla taklit, tasdikten değil, yanlış konu veya kişilerin tasdikinden veya bunların sorgulanmadan körü körüne benimsenerek düşüncesizce tekrar edilmesinden kaynaklanmaktadır. İmanda kalbin tasdiki yanında, inanılan esasları akılla doğrulama, benimseme ve rıza gösterme, göntülden teslim olma, inanılan varlığa karşı sevgi ve korku duyma, inancın gereğini söz ve davranışlara yansıtma gibi etkenler de rol oynamaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse iman düşünce, duygu⁴ ve eylem⁵ boyutlarıyla insanı sarmalayan bütüncül bir yapıya sahiptir.

Allah'ın değer vererek şerefli kıldığı, akıl ve irade ile donattığı insan, kimsenin taşıma cesareti bulamadığı "emanet"i yüklenmiş, "isimler" kendisine öğretilmiş ve halifelik vasfına layık görülmüştür. İnsanın bir kul olarak teklif altında bulunuşu, varlığını devam ettirmek için gereken imkân ve güce kavuşturulması, kendisini geliştirebilme potansiyel ve iradesine sahip olduğunu göstermektedir. İnsan akli çocukluktan çıktıkça "ben etrafımda birçok şeyi böyle gördüğüm için inanıyor ve uyguluyorum, fakat acaba bunu niçin başka türlü değil de bu şekilde yapıyorum" sorusunu sorarak eylemlerinin nedenini ve gerekçelerini öğrenme ve anlama çabası içine girecektir. Kişiler zaman içinde sevdikleri insanlar arasında makbul iman sahiplerini gördükçe, iman edenlerin hayatlarını gözlemledikçe, onların sahip olduğu güzel ahlâkî vasıflara, söz, tutum ve hallerindeki değişikliğe şahitlik ettikçe, imanın insanlara sağladığı faydaları düşündükçe, korku ve kaygıların inançla nasıl yenileceğini keşfettikçe, imanın özellikle insanın ruhsal hayatına yaptığı katkının önemini fark ettikçe⁶, sahibi için hidayet vesilesi olan büyük bir hayır olduğunu anladıkça imanları taklidden tahkike doğru yol almaya başlayacaktır⁷.

⁴ İmana eşlik eden duygular arasında "İhlas ve samimiyet içinde Allah ve Rasûlünü sevmek, Allah'tan korkmak, Allah'ın sevdiklerini sevmek, Allah'ın sevilmesini istediklerini sevmek, her şeyde Allah'a güvenmek" gibi maddeleri sıralamak mümkündür.

⁵ Buradaki eylem boyutu düşünce ve duygu boyutlarının irade gücünün de etkisiyle dışa yansımalarını ifade etmektedir. Her üç boyut birbiriyle yakın bir ilişki alanına sahiptir.

⁶ İnancın insanın ruh dünyasına yaptığı katkının boyutlarını inceleyen Din psikolojisi, bu alanda önemli tespitlere ulaşmıştır. (Açıklamalar için bkz. Ali Köse, "İman", *DİA*, XXII, s. 215).

⁷ Mâtürîdi imanı güzellik, hayır, sahibi için bir hidayet vesilesi ve süs olarak vasfetmiş (bkz. *Tevhîd*, s. 623) ilgili âyette ise Allah'ın imanı gönüllere güzel gösterip sevdirdiği ifade edilmiştir (el-Hucurât 49/7).

Neye, nasıl, niçin iman ettiğinin şuurunda olmak, sorumlulukların gereğİ olarak imanı sağlam temellere oturtmak aklın ve gönlün birlikte aradığı bir şeydir⁸. Akıl ve araştırma sonucunda ulaşılan ve kalbin itmi'naniyle kemal kazanan imana tahkiki iman (araştırmaya dayalı iman) denir⁹ ve İslam düşüncesinde makbul olan iman da budur¹⁰. Kuran'da tahkiki imanı teşvik eden ayetlerde "bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı" belirtilerek,¹¹ insan ilmini artırmaya davet edilmektedir¹².

İslâmî öğretilerin özümseme yerine getirilmesi noktasında kişiler arasında bazı farklılıkların bulunduğU, imanda derece itibariyle bir artma¹³ ve eksilmenin¹⁴ söz konusu olduğU beyan eden âyetlerde ifadesini bulmaktadır. Bu âyetler kişilerin iman derecelerinin bulunduğU ve dereceler arası geçişlerin söz konusu olabileceğİni göstermektedir. Ancak bu noktada imanda muhtemel olan değışimin mahiyeti önem arz etmektedir. Genel yaklaşımı dikkate alarak ifade etmek gerekirse, iman bölünme kabul etmediğİ için kendinde bir artma ve eksilme söz konusu değışildir, ancak imanın kalpteki nuru ve ışığında nitelik itibariyle bir artış ve

⁸ İmanın duygu boyutu da vardır ve bu boyut sadece araştırma ve inceleme yoluyla derinleşmenin mümkün olmadığı bir alandır. Bu boyut yaratıcıyı aramayı, O'nun zihnen ve hissen hasretini çekmeyi ve tüm benliğiyile O'nun varlığını ve birliğini kabullenmeyi gerektirmektedir. Bunun için fizik ile fizikötesi arasında tutarlı ve doyurucu bir münasebet kurmaya ve zihinde var olan problemleri bir bir çözmek suretiyle hakikati bizzat tecrübe etmeye ihtiyaç vardır.

⁹ İmanda tahkik "akıl, bilgi ve duygu yoluyla imanı delillendirmek, gerekçelendirmek ve güçlendirmek" anlamına gelmektedir.

¹⁰ "Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiğİ kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır" (ez-Zümer 39/17-18) âyeti imanını sağlamlaştıran kişileri müjdelemektedir.

¹¹ ez-Zümer 39/9.

¹² el-Kehf 20/114.

¹³ Kuran'da imanda bir takım dereceler bulunduğUna işaret eden birçok âyet vardır: "O kimseler ki Allah anıldığında onların kalpleri titrer ve Allah'ın âyetleri kendilerine okunduğUnda bu onların imanlarını artırır (el-Enfâl 5/28); O Allah imanlarını kat kat artırsın diye müminlerin kalplerine sekîneti indirmiştir (el-Fetih 48/4); Ey iman edenler! Size "Meclislerde yer açın" denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size "kalkın" denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin...(el-Mücâdele 58/11); İman edip de hicret edip, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında en büyük dereceye sahiptirler. İşte bunlar murada ermiş olan mutlu kullardır (et-Tevbe 9/20) ; ...Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz" (el-En'am 6/83).

¹⁴ İmandaki azalmayı kalbi tasdikte zayıflama veya ona eşlik eden teslimiyet, sevgi, saygı ve ittikâ gibi duyguların işlevsiz kalması veya azalması olarak düşünmek mümkündür.

eksilmeden bahsedilmektedir.¹⁵ Bu tür ziyadeleşme veya eksilme, imanın kuvvetli veya zayıf oluşu şeklinde de ifade edilmiş¹⁶, Peygamber efendimizle diğer insanların imanlarının aynı derecede kabul edilemeyeceği tezleriyle desteklenmiştir. İmanda tekâmül, bir tür zenginleşme ifadesidir. Âyetlerde geçen "artma" ifadesi kemiyet açısından bir artışı değil, imanın kemâl ve derecesinde söz konusu olan tekâmülü ifade etmektedir ki, taklidî imandan tahkîkî imana yükselme çabaları da bu yaklaşımı benimsemek anlamına gelmektedir. Bu noktada imanı tekâmüle erdirmeye sürecinde insanda bulunan hangi unsurların ne ölçüde katkısının olduğunu tespit etmek yerinde olacaktır.

İmana iştirak noktasında insanın zihin ve gönül dünyasının birlikte rolü olduğu gözlenir. İman insanı akıl, kalp ve beden başta olmak üzere bütün yönlerden kuşatan bir özelliğe sahiptir. Her bir uzvun imanın tekâmülüne hangi noktada katkısının olduğunu tespit etmek için ayrı ayrı değerlendirilmesine ihtiyaç vardır

1. Akıl ve İşlevleri: Nazar, Taakkul, Tefekkür, Tezekkür

Kur'an doğrudan insanın aklına hitap eder. Teklifin şartı olan akıl aynı zamanda imanı oluşturan hususların mahiyetinin bilinmesi için bir gerekliliktir. Bu nedenle davet ancak akli olana yapılır. İnsan aklının birçok aktivitesi vardır. Sebepleri sonuçlara bağlama, her türlü kavram ve fikirler arasında mukayeseler yapma, olayları anlama ve yorumlama, çıkarımlarda bulunma, geçmişle gelecek arasında bağ kurma, yaşananlardan ibret alma, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden, hakkı batıldan ayırma bu aktivitelerden sadece birkaçını oluşturur¹⁷. İnsanı imandaki derecelerini artırmaya sevk eden akıl, bağımsız bir akıl değildir. Dolayısıyla sırf akıl ve yetilerini kullanarak sağlıklı bir imana ulaşmak mümkün olmaz. Kur'an'da akıl ve akli kullanmakla ilgili toplam elli civarında ayet bulunmaktadır. Akli fonksiyonlara

¹⁵ Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsîratü'l-edille fî Usûlîd-dîn* (nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün) Ankara 2003, II, 416 (Bundan sonraki dipnotlarda bu eser kısaca *Tabsıra* şeklinde zikredilecektir). Mümin ile muttaki kavramları arasında derece farkı olduğuna işaret eden açıklamalar için bkz. Erdoğan Baş, "Kur'an'ı Anlama Dereceleri ve Takvâ", *Tasavvuf*, Ankara, Temmuz-Aralık, 2002, sy. 9, s. 187-207.

¹⁶ Burada "imandaki zayıflık veya derece düşüklüğü" ifadesinin onda bir şüphe veya tereddüt halini ifade etmek için kullanılmadığına dikkat çekmek gerekir. İslam düşünürlerinin de ifade ettikleri gibi iman şüpheyi kabul etmez. Ehl-i sünnet âlimleri bu konudaki kesin tavırlarını "İmanda istisna olmaz" tarzındaki açıklamalarıyla ifade etmişlerdir. (bkz. *Tabsıra* II, 423; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Kemâleddin Ahmed b. Hasan b. Yûsuf, *Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1996/1416, s. 92-95; Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekir, *el-Bidâye fî Usûlü'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu) Ankara 1995, s. 90).

¹⁷ Râgıb el-İsfehânî ilim, mârifet, dirâyet, hikmet, bedîha, fetânet, fehm, hatır, vehim, hayal, haber, reviyeye, keyyis, zan, firâset ve kehânet gibi bir çok eylemin akla tabi bilme çeşitleri olduğunu ifade etmiştir (bkz. Râgıb el-İsfehânî, *ez-Zerîa ilâ mekârimi's-şeria* (nşr. Tâhâ Abdurrauf Sa'd), Kahire 1973, s. 105-116).

işlevsellik kazandırma anlamında önemli bir görev olarak insana yüklenen sorumluluk, Allah'ın ayetlerini anlamak ve bu ayetlerden çıkarımlarda bulunarak isabetli yaklaşım biçimlerini keşfetmektir¹⁸. Allah'ın ayetleri genel anlamda Allah'ın varlık delillerini oluşturmaktadır. İnsanın bu ayetleri bilme ve idrak etme yeteneği akıldan neşet eder. Mâtürîdî'de gerek Allah'ı gerekse O'nun emirlerini bilmenin ancak istidlalle idrak edilebilecek bir olgu olduğunu ve Allah'ın kulun yapısına bu doğrultuda akıl yürütebilmesi için gerekli olan çeşitli fizyolojik ve psikolojik özellikleri yerleştirdiğini ifade etmiştir¹⁹. Dolayısıyla insanın, kâinatın ve yaratıcının bilinmesinin yolu akıldan geçtiği için, aklın aydınlanması ruhun ve kalbin aydınlanmasının da dayanağını oluşturmaktadır. İlim yoluyla elde edilecek olan bu iki tür aydınlık da kişiyi Allah'a gerçek anlamda bağlanmaya yöneltecektir.

Bu süreçte insana eşlik edecek olan entelektüel etkinlikler içinde nazar, tefekkür, tedebbür, tezekkür ve taakkul gibi fikrî çabaları saymak mümkündür²⁰. Kuran'da insanın akıl sahibi bir varlık olduğu ve aklını işlevsel hale getirmesi gerektiği açıkça vurgulanır. İnsan davranışlarında aklın sorumluluğu şöyle belirtilir: *"Bilmediğin şeyin ardına düşme, doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur"*²¹. Yine insanın halife olarak seçilmesi ve başka hiçbir varlığın taşıma kudretini kendisinde bulamadığı emaneti üstlenmesinde rol oynayan en etkin faktör aklıdır. Buradaki akıl hem iyi ve kötüyü birbirinden ayırt etme anlamına gelen temyiz gücüne, hem de bilme ve anlama gücüne işaret etmektedir. Buna göre akıl düşünmenin, bilişsel eylemlerde bulunmanın, bilgi üretmenin, eşyanın yapı ve mahiyetine nüfuz etmenin, duyguları kontrol altında tutarak kemale erdirmenin merkez kuvvetini temsil eder. Akıl sadece soyut düşünce merkezi değil, aynı zamanda duygu ve heyecanların da kaynağıdır. Bu nedenle imanın tekâmülüne katkı sağlayan süreçte akıl, sadece istidlaller ve mantikî kıyaslar kurarak bir takım sonuçlara ulaşmak gibi bir işleve sahip değildir. Bunun için Allah'ın insan fitratına yerleştirdiği ve çoğu duygu (kalp) âlemini ilgilendiren iç dinamikler ile dış alemde gözlemediğimiz ibret verici sayısız olayların sunacağı düşündürücü gerçeklerin keşfi de akıl sayesinde mümkündür. Bu gerçeklerin keşfi, kişinin imanını taklit derecesinden tahkik derecesine yükseltmesine katkı sağlayacaktır. *"Göklerde ve yerde nice ibret verici olaylar vardır ki inançsızlar, yüzlerini çevirerek yanlarından geçip giderler"*²². Allah'ın insan fitratına yerleştirdiği *"Sizler kitabı okuduğunuz*

¹⁸ Âl-i İmrân 3/118.

¹⁹ *Tevhîd*, s. 210, 608.

²⁰ Gazzâli araştırmacıların imanına ulaşma yollarını şüphe, akıl ve araştırmada görmektedir. Bu süreçte de sebepler (nedensellik prensibi), karîneler (doğuş ve sezgi yolu) ve tecrübe yollarının (ibadet ve zikir denemeleri) etkili olduğunu ifade etmektedir (bkz. İbrahim Ağâh Çubukçu, *Gazzâli ve Şüphencilik*, İstanbul 1996, s. 132).

²¹ el-İsrâ 17/36.

²² Yûsuf 12/105.

*halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"*²³ ayeti insanın aklını kullanmaması yüzünden kendi içinde yaşadığı çelişkiye dikkat çekmekte ve dolayısıyla akli yerinde kullanmanın bu tür duygusal çelişkileri engelleyeceğinin işaretlerini vermektedir. Bu fikri çabalarla Allah inancı arasındaki bağa işaret eden ayetlerden birinde Allahü Teala "*Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gündüzle gecenin ard arda gelişinde akıl sahipleri için alâmetler vardır. Onlar ayakta, otururken ve yaslanmışken Allah'ı zikredip göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler*"²⁴ buyurmaktadır. Alem üzerindeki tefekkür bu düzenin yaratıcısı olan Allah'ın aleme tasarruf ettiği isimleri hakkında tefekkürle bütünleşmekte ve bu yolla elde edilen ilim var oluş bakımından olgunlaşıp yücelmenin aracı haline gelmektedir.

Görüldüğü üzere akıl iman esaslarını belirlemede değil, bu esasları kalbe yaklaştırarak benimseyip özümsemeye ve ikna olmada yardımcıdır. İman bilinci kazanmada aklın önemine vurgu yaparak imanın güzelliğini akli kabul eden Mâtürîdî²⁵, herkesin kendi tabii olduğu yolun hak, diğerlerinin ise batıl olduğu noktasında ittifak etmelerini, akıllarını kullanmak yerine körü körüne başkalarına uymanın (taklit) ortaya çıkardığı bir sonuç olarak görür ve bu yaklaşıma sahip olanların mâzur sayılmayacağını ifade eder. Herkesin hakkı (arayıp) tanımak mecburiyetinde olduğunu ve fikir sahibi kimselerin, iddialarının doğruluğunu kanıtlayan delilleri ortaya koydukları oranda kabul göreceklere ifade etmiştir²⁶.

Ayetlerde kavrama, anlama, düşünme gibi akletme eylemlerinin insan varlığının merkezinde yer alan kalbin bir işlevi olarak sunulması²⁷, akletme ile iman etmenin kalbin birbirini besleyen iki eylemi olduğunu göstermektedir. Akıl ile imanın birbirini beslemesi, akleden kalbin iman etmeye, iman eden kalbin de akletmeye yönelmesi demektir. Bu sebeple Kuran'da her ikisinin faaliyeti birleştirilmiştir. Kalbin "akıl ve anlayış" olarak tanımlanması akli bilginin alanı içinde bulunan dünya ve ahiret hakkında bilgi edinebilme imkanının kalp yoluyla da gerçekleştiği anlamına gelir.²⁸ "*Siz hiçbir şey bilmezken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi*"²⁹ ayetinde geçen "kalpler" ifadesinin "gözle görülmeyen ve kulakla tespit edilmeyen kişinin lehine ve aleyhine olacak şeyleri belirlemeye yarayan bir başka unsur"

²³ el-Bakara 2/44.

²⁴ Âl-i İmrân 3/190-191.

²⁵ *Tevhid*, s. 373.

²⁶ *Tevhid*, s. 4.

²⁷ el-A'raf 7/179; et-Tevbe 9/87; el-Hac 22/46; Muhammed 47/24.

²⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (nşr. Ahmed Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu) İstanbul 2005, I, 54-55 (Bundan sonraki dipnotlarda bu eser kısaca *Te'vilât* olarak zikredilecektir).

²⁹ en-Nahl 16/78.

şeklindeki yorumu³⁰, bu ayette kalbin akıl karşılığında kullanıldığını göstermektedir. Böylece akıl insanın inanç ve duygu dünyasını ifade ettiğinden kalbe yaklaşarak imanda etkin bir rol üstlenmiş olmaktadır. Yine "kalplerin perdelendiğini" ifade eden âyet-i kerîme³¹ "fikir üretmeyi (tefekkür) ve derin düşüncede bulunmayı (tedebbür) terk etmek" şeklinde anlaşılması³², Kur'an terminolojisine uygun olarak kalbe akletme fonksiyonunun yüklendiğı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla "kalp kavramı" iman nuru ile düşünen, ihtiraslardan ve kötü düşüncelerden temizlenmiş sahih akıldan kinaye olarak kullanılmaktadır³³. Diğer taraftan "dil ile ikrar kalp ile tasdik" şeklindeki iman tanımını benimseyen ehl-i sünnet âlimleri imanın gerçekteşmesinde kalbin tasdikine daha büyük önem vermiştir. Bir şeyin mahiyetini bilmek onu tasdik anlamına gelmeyeceğı için kalpteki imanın marifetten başka bir şey olduğı ve fakat kalbin tasdikinin oluşmasında marifetin büyük rolü bulunduğı gerçeğı göz ardı edilmemelidir³⁴. Mâtürîdî'ye göre Allah'ı bilmek aklen vaciptir. Eğer Allah hiçbir peygamber göndermeseydi insanların yine akıllarıyla Allah'ın varlığını ve birliğini, O'nu layık olduğı sıfatlarla tanımayı ve Allah'ın evrenin yaratıcısı olduğunu bilmeleri gerekirdi. Çünkü bunları bilmenin yolu akıldan geçer, kendisine vahiy ulaşmayan kimse de bu konuda sorumlu kabul edilmektedir.

Kur'an insanın sahip olduğı güçleri hatırlatarak kainatı anlama, varoluşu anlamlandırma konusunda yetenekli olduğunu ifade etmiş ve dolayısıyla da insanları bu doğrultuda yönlendirmek istemiştir. İnsanın sorumlu kılınmayı gerektirecek bir akıl ve iradeye sahip olması kendisini sorumlu kılan otoriteyi tanıma ve O'na teslim olma gücüne de mâlik olduğunu göstermektedir. Kuran'da hakikati araştırmak ve ona uygun yaşamak için insan durmadan düşünmeye, araştırmaya ve sorgulamaya teşvik edilir. Bu şekilde neyi neye bağlayacağının bilincinde olarak hem gözüyle hem de kalbiyle bakıp hakikatleri idrak peşine düşecektir. Kuran'da aklı kullanmakla ilgili âyetlerden birçoğı inanmayanların özellikle akıllarını çalıştırmadıkları için hakikati göremediklerine işaret etmektedir³⁵.

İslami terminolojide ilim ve hikmet kavramları başta olmak üzere düşünme etkinliğini ifade eden çok sayıda terimin kullanılması Müslümanların daima düşünmeye sevk edildiğini göstermektedir. Mâtürîdî de aklın fonksiyoner olması ve dumura uğramaması için mutlaka doğru şekilde çalıştırılması gerektiğini ifade

³⁰ *Te'vilât*, X, 391.

³¹ el-Bakara 2/88.

³² *Te'vilât*, I, 174.

³³ Âl-i İmran 3/190; en-Nisâ 4/27; el-Kehf 18/157, 161.

³⁴ *Tevhid*, s. 380.

³⁵ Bu konuya örnek olması açısından el-Mâide 5/58, 103; el-A'râf 7/179; Yûnus 10/16; el-Hac 22/46; el-Ankebût 29/63 âyetlerini zikretmek mümkündür.

etmiştir³⁶. Selim fitrat sahibi olan kimseler sağduyu ve iyi niyetle hakikati arama mücadelesine girdikleri taktirde istenen sonuca ulaşacaktır. Bu kimseler akletme ve düşünmenin gereğini yerine getirerek Kur'an, kâinat ve insan arasında kurulması gereken bütün ilişkileri kurmayı başarır ve amaca ulaşırlar³⁷.

İmanı olgunlaştırmaya katkı sağlayan düşünce konuları arasında şunları zikretmek mümkündür: "Yaratılışın başlangıcı ve devamı³⁸, göklerin ve yerin yaratılışı³⁹, insanın kendisi ve dış dünya ile ilgili olguların nasıl meydana geldiği⁴⁰, insanın niçin var olduğu ve varlığını nasıl devam ettirdiği, nasıl bir yolculuk içinde olduğu ve nereye gitmekte olduğu, Allah inancı ve nübüvvet başta olmak üzere tüm iman esasları, Allah'ın varlığını, kudret ve hikmetini gösteren iç ve dış ayetler, Kuran'ın derin anlamı, İlâhi ve ezeli hakikatler, eşyanın mahiyet, hakikat ve yaratılış hikmeti, Allah'ın tüm varlıklara bahşettiği nimetler, dünyanın geçiciliği ve aldaticılığı... Yukarıdaki konuların içeriğinden, düşüncenin üç temel konusunun insan, kâinat ve Allah olduğu dikkat çekmektedir.

Mâtürîdî'ye göre yaratıcıyı tanımının yolu kişinin kendi nefsi üzerinde teemmül etmesinden⁴¹ ve yeryüzünde bulunan bütün varlıkları incelemesinden geçmektedir⁴². Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) de âlemin cüzleri, sonradan meydana gelişi, vasıfları gibi konular üzerinde düşünerek elde edilen iman ile risâlet delilleri, mucizeler gibi meseleler üzerinde düşünülerek elde edilen iman arasında bir fark olmadığını ifade etmiştir⁴³. Burada imana ulaşma vasıtalarının ne olduğundan ziyade imanın kendisi önem taşımaktadır.

Düşüncenin bu seyri gerektiği şekilde takip etmesi kendisini doğru sonuca ulaştıracaktır. Aklın "alikoymak" anlamındaki kelime mânası, onun işlevini yerine getirmesini engelleyen unsurlardan korumak anlamını içinde barındırır. Dolayısıyla bu anlam, zaman zaman aklın işleyişinde tıkanmalar ve engellenmelerin meydana gelebileceğini göstermektedir. Düşüncenin arzu edildiği şekilde sonuç doğurmasının önündeki engeller arasında tutarsızlık, batıl itikad, kuru kuruya yapılan inat, zulüm ve kibir⁴⁴, kaba zevkler, ihtiraslar, kötü duygular ve şehvetler⁴⁵, taklit ve özentî, kötü

³⁶ *Tevhid*, s. 15-17, 207-210.

³⁷ Düşüncenin türleri ve işlevleri hakkında geniş bilgi için bk. İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul 2001, s. 13-22.

³⁸ "Dolaşın yeryüzünde yaratılış nasıl başlamış bakıp inceleyin" (el-Ankebût 29/20, 29).

³⁹ "Allah'ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmez misin" (İbrahim 14/19).

⁴⁰ "Onlara hem dış dünyada, hem de kendi varlıklarında (enfüs) bulunan âyetlerimizi göstereceğiz ki Kuran'ın hak olduğu kendilerince sabit olsun"(el-Fussilet 41/53).

⁴¹ *Te'vilât*, I, 66.

⁴² *Te'vilât*, I, 68.

⁴³ bkz. *Tabsıra*, I, 40.

⁴⁴ "Kendileri de hakkı kesin olarak bildikleri halde sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler" (en-Neml 27/14).

alışkanlıklar, hevaya uyma⁴⁶, sorup soruşturma yapmamak, araştırma ve inceleme yapmamak veya eksik yapmak⁴⁷, akılı gereği gibi çalıştırmamak, nakli dışlamak, ilahî hikmeti salt akıl üzerine kurmaya çalışmak... gibi maddeleri sıralamak mümkündür⁴⁸.

İnanç temelden yanlışsa ve bu yanlışta bir önyargı olarak körü körüne bağlanılmışsa, onu doğrulamak için girişilen çabalar sonuç vermeyecektir. Kişi bazen aklını yeterince kullanmadığı için, bazen de akıl yoluyla doğrulara ulaştıktan sonra yaptığı inatçılık yüzünden ulaştığı noktada sabit kalmayı başaramaz. "...Onlardan bir zümre Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan (aklettikten) sonra bile bile onu tahrif ederlerdi.⁴⁹" Bu âyette ilahi tebliğ kendilerine ulaştığı halde bunu inkâr edenler aklını kullanmamakla itham edilmektedir: "...Çünkü onlar sağır, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple akletmezler.⁵⁰"

Aklılı bu olumsuz etkilerden uzaklaştırarak saf haline taşımada yine aklın rehberliğine ihtiyaç vardır. Akıl esaretten kurtulduğunda mecrasını bulacak ve işlevselliğini devam ettirecektir. Aklın doğru işlevleri arasında ilm (bilmek), nazar (aklı bakış), fıkıh (anlamak), tefekkür (düşünmek), tezekkür (anmak), tedebbür (düşünüp gereğini yapmak) gibi kavramları zikretmek mümkündür. Sağlıklı düşünme yöntemleri bu sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

Dolayısıyla aklın tek işlevi kalbi iman etmeye hazır hale getirmek değildir. Aynı zamanda geçmiş, şimdi ve gelecek bilgiler arasında bağ kurarak hayata dair sonuçlara ulaşmayı, geçmişte yaşanan bazı olaylardan ibret almayı, yanlışları tekrarlamamayı ve geleceğe emin adımlarla yürümeyi de gerektirir. Akıl bütün bu süreçleri doğru bir şekilde gerçekleştirdiğinde insan doğru çizgiyi bulacak, hak ve hakikate nail olacak, gözlemlenenin bilgisinden gözlemlenemeyenin bilgisine ulaşma fırsatı yakalayacaktır. Kişi kendisine verilen düşünme ve akletme yeteneğini onu kendisine verenin gösterdiği istikamette kullandığında amacına ulaşır. İlahi hitabın doğru anlaşılması ve hayata geçirilmesi için buna ihtiyaç vardır. Yaratıcı insana temyiz gücü olarak akılı verdiği göre insan yaratıcısıyla kendi arasında nasıl

⁴⁵ Al-i İmran 3/19; en-Nisa 4/27; en-Neml 27/80.

⁴⁶ Aklın önündeki en önemli engellerden birinin hevâ olduğunu söylemek mümkündür. Aklını hevasına tabi kılan kimse tutkularının esiri haline geleceğinden, akıl fonksiyonunda zaafiyet oluşur ve kontrolünü kaybeder.

⁴⁷ *Tevhid*, s. 352-354.

⁴⁸ Aklın doğru bilgi ortaya koyabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar içinde şu başlıklar yer almıştır: 1. Kişilerin hevâ heves gibi tutkularından ve yaşadığı çağın koşullarından korunması, 2. Aklı çıkarımların sağlam verilere dayanması, 3. Akıl ile naklin çatıştırılmaması (İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbâr*, İstanbul 2002, s. 56-57)

⁴⁹ el-Bakara 2/75.

⁵⁰ el-Bakara 2/171.

ve hangi düzeyde bir ilişki kurmak istiyorsa buna kendisi karar verir. İnsana verilen akıl aynı zamanda bu sorumluluğu beraberinde getirir. Doğru ve sağlam işleyen bir akıl dünyanın düzeniyle ilgili ilkeleri, yaratılıştaki ilahî hikmeti kavrar. Kişi aklını basit bir kavrama melekesi olmaktan kurtarıp bir kalp haline getirince akılla ulaşamadığı bir çok bilginin kapıları ona açılır. Dinin insanı ulaştırmak istediği yegâne nokta da budur. İnsanlar akli kullanma biçimlerine göre farklılık arz etmektedir. Akıllarını en yetkin şekilde kullanan kişiler yanında eksik kullanan veya hiç kullanmayan insanlar da vardır.

Metafizik düzlemde bir bütün olarak bakıldığında insanların varoluşlarını anlamlandırmalarında ve yaratıcıyı tanımada, yaratıcı tarafından insanlara gönderilen ilkeleri temellendirmede ve vahiy tarafından sunulan bilgileri anlayıp yaşamada aklın büyük bir rolü vardır⁵¹. Ancak bu süreçte akıl tek başına yeterli ve güvenli kabul edilmez⁵². Akli bilginin zaafa uğradığı ve eksik kaldığı durumlarda vahiy bilgisi ve bu bilginin içselleştirilmesi ve yansıtılması sürecinde kişide başka uzuvlar da devreye girmektedir.

2. Kalp ve İşlevi: Tasdik

Kuran'da kullanıldığı şekliyle kalp akli melekeleri de içine alır. Dinî literatürde ise hem düşünüş (akıl) hem de duyuş (duygu) mekanizmalarının merkezi anlamında kullanılmaktadır⁵³. Düşünme ve duyuş işlemlerini yerine getiren kalp, hem akla hem de imana kaynaklık etmektedir. Diğer uzuvlara nispetle kalbin önemi, Mâtürîdî'nin de eserinde işaret ettiği üzere kendisine hükmetmenin imkânsız oluşu ve başkasının tahakkümü altına girmesinin imkânsızlığından kaynaklanmaktadır⁵⁴. İmanın tanımında dikkat çeken akılla varılan neticenin kalben de tasdik edilmesi, kalbin Allah'ı bilmesindeki önemine işaret olarak kabul edilmiş⁵⁵, bu da imanın sağlam temellere bağlanmasını sağlayan önemli bir etken olarak görülmüştür⁵⁶.

⁵¹ Aklın vahiy karşısındaki konumu ve değerlendirmeler için bkz. Hülya Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İstanbul 2009.

⁵² Rasyonel bilginin yetersizliği hakkındaki açıklamalar için bkz. Ömer Mahir Alper, "İbn Kemâl'in Risâle fi Beyâni'l-Akl", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1999, sy. 3, s. 238-239.

⁵³ Ragıb el-İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an* (nşr. Muhammed Ahmed Halefullah), Kahire 1970; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 2000, "kalp" md. leri. "Onlar yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki düşünecek kalplere, işitecek kulaklara sahip olsunlar" (el-Hac 22/46).

⁵⁴ *Tevhîd*, s. 607, 608.

⁵⁵ İman etme işlevinin kalbe izafe edildiği âyetler için bkz. el-Mâide 5/41; el-Hucurât 49/7, 14.

⁵⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî, *Kûtu'l-kulûb fi muameleti'l-mahbûb ve vasfi tariki'l-mürîd ilâ makami't-tevhîd* (nşr. Âsım İbrahim el-Keyyâlî?), Beyrut-Lübnan 1426/2005, s. 204)

"Allah hidâyetini dilediği kişinin kalbini İslam'a açar"⁵⁷ ayetinde geçen "kalbin açılıp genişlemesi" ifadesi iman noktasındaki gelişim ve tekâmülün büyük oranda kalpte gerçekleştiğine işaret etmektedir.

İman her şeyden önce duyularımızın ötesinde kalan gayba inanmak demektir. Bu aklın ve kalbin birlikte vereceği bir hükümdür. Burada akıl "hüküm verme", kalp de "bu hükümün onaylanması" işlevini yerine getirir. Bu onay işleminin adı kısaca tasdiktir. Bu nedenle iman "kalbin ameli"⁵⁸ olarak tanımlanmış, kalp de "imanın mahalli"⁵⁹ sayılmış ve dolayısıyla da imanın oluşmasına en lâyık yetenek olarak kalp kabul edilmiştir⁶⁰. İmanın asıl rüknü olan tasdik işlemini kalbin layıkıyla yerine getirebilmesi için buna hazır olması gerekir ki bu da iki aşamalı olarak gerçekleşmektedir:

1. Kalbi, bozuk inançlardan, kendini beğenmek, ikiyüzlülük ve nifak gibi hastalıklardan temizlemek.

2. Kalpte açılan boşluklara doğru inanç ve güzel huyları yerleştirmek.

Günahlardan temizlenmeyen kalbin işlevini kâmil manada yerine getirerek kendisini geliştirmesi düşünülemez. Gazzâlî (ö. 505/1111) de kişinin kalbini bozuk itikada ve kötü huylardan temizleyip ibadet ile süslemeden arındıramayacağını ifade etmiştir⁶¹. Kötülük ve günah kirleriyle kararmış olan bir kalbin Kuran'daki esasları, İslâm ile imanın gereklerini anlayıp yaşaması mümkün değildir. Kalbi tezkiye eden ve kuvvetlendiren Kuran ve imandır. Onlarda bulunan hikmet, güzel öğüt ve kıssalar kalbi kirlerinden ve hastalıklarından arındırır⁶². Kötülükleri ve günahları terk ederek bunlardan tövbe etmek, kalpte yer tutan çirkin şeyleri uzaklaştırıp açılan boşluğa iman ve salih amellerin dolmasına imkân hazırlayacaktır. Yüce Allah "*Kendini arındıran kurtuluşa ermiştir*"⁶³ buyurarak, kişinin kendini arındırması, kötülük ve günahları terk ederek iman nuruyla güzelleştirmesini istemiştir. Yapılan güzel işlerin ve amellerin kalb üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu gibi, kötü amellerin de olumsuz tesiri vardır⁶⁴. Kalbi koruma ve arındırma yollarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁵⁷ Fâtır 35/28.

⁵⁸ bkz. *Tevhîd*, s. 604, 607, 608.

⁵⁹ *Tevhîd*, s. 607-608. Ebû Hanîfe'nin imanın mahallinin kalp olduğu fikrine sahip olduğu bilinmektedir (bkz. *Usûlü'l-münîfe*, s. 83).

⁶⁰ Âyette de "... Allah onların kalplerine imanı yazmış..." buyrulmak suretiyle imanın kalbin bir işlevi olduğuna işaret edilmiştir (el-Mücâdele 58/22, ayrıca bkz. *Tevhîd*, s. 601).

⁶¹ bkz. *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 335.

⁶² İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s. 5.

⁶³ el-A'lâ 87/14; eş-Şems 91/9.

⁶⁴ Âyette geçen "*Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır*" (el-Bakara 2/257) âyeti inkar üzere olmayı karanlık, iman üzere olmayı da aydınlık olarak tasvir etmektedir.

1. Akıl ile kalp arasında var olan uyumsuzluğu ortadan kaldırmak:

Eğer kalple akıl arasında irtibat kopukluğu varsa bazı meselelerin akılla uyumlu olup kalple olmaması veya kalbe yattığı halde akla yatmaması durumları ortaya çıkar ki, bu bir iç uyumsuzluk ve bölünmüşlük halini ifade eder. "*Şimdi ey müminler! Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa ki onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi*"⁶⁵. Burada söz konusu kişilerin akılları yattığı halde gönülleri yatmadığı için inanmadıkları ifade edilmektedir. Dolayısıyla iman eylemini gerçekleştirme sürecinde akıl ile kalp gerekli esasları birlikte benimsemelidir.

2. İlmiyle âmil olmak: İnsan bildiklerini sadece salt bir bilgi olarak kabul edip hayatına aktarmazsa kalbinde var olan boşluk devam edecektir.

3. Haya sahibi olmak⁶⁶.

4. Kalbin işlevini yerine getirmesi için gerekli yolları denemek: Selim bir kalp ile yeryüzünde dolaşan ve gördüklerine ibret nazarıyla bakan insan âlemin yaratılışındaki düzen, denge, uyum ve gayeyi fark edecektir⁶⁷.

5. Batıl itikaddan, yersiz özentî ve kötü alışkanlıklardan kendini arındırarak, kalpte yer eden Allah ve Peygamber sevgisini her türlü sevginin üstünde tutmak⁶⁸.

6. "Mârifetullah" konusundaki eksiklikleri tamamlamak: İnsan mârifetullah ile yani, Allah'ı tanımak, varlığını, birliğini bilmek, sıfatlarının sonsuzluğuna inanmak, mahlûkat âlemini de hikmet ve ibret nazarıyla tefekkür etmekle sorumludur. Bu noktada alacağı mesafe onu tahkik noktasına taşımaya yardımcı olacaktır.

7. Kalbin itmi'nanına engel olan şüpheleri ortadan kaldırmak: İmanın kemalermesi için kalbin tatmin olması ve huzur bulmasına ihtiyaç vardır ki bu bir itmi'nan halidir. Kalplerin itmi'nanı için yaratıcının varlığı ve dünya ile olan ilişkisi noktasında zihinsel anlamdaki soru işaretlerinin giderilmesi ve manevi dünyanın rahatlatılması gerekmektedir. Mâtürîdî'nin de işaret ettiği gibi iman eden kişinin kalbi vahyin hem kaynağı hem de muhtevası noktasında tam bir güvene kavuşmuş, kendisine gelebilecek bütün şüpheleri bertaraf etmiştir⁶⁹.

⁶⁵ el-Bakara 2/75.

⁶⁶ Buradaki haya, kişiyi kötülük işlemekten uzak tutan bir irade olarak vasfedilmiştir (İbn Teymiyye, a.g.e., s. 13)

⁶⁷ "Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki akledecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun" (el-Hac 22/46).

⁶⁸ "De ki eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığımız mallar, kesada uğramasından korktuğumuz ticaret ve hoşlandığımız meskenler size Allah'tan, Rasûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez (et-Tevbe 9/24) ; "İnsanlardan kimi Allah'tan başka eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgisi her şeyden daha üstündür..." (el-Bakara 2/165).

⁶⁹ *Tevhid*, s. 308.

8. İmanın insana sağladığı güzelliklerin farkına vararak tam bir teslimiyet gerçekleştirmek.

Kalbi her türlü hastalıktan temizleyip arındırdıktan sonra açılan boşlukları iman ile doldurmak kişiyi rabbine yaklaştırır. *Kalpler ancak Allah'ı zikirle itminana (sükûnet, güven ve huzura) erer*⁷⁰. İnsanda bulunan boşluklar doldukça, insanın iç dünyasında eksik kalan yönü tamamlanmakta, bu da imanda itmi'nan sebebi olmaktadır. İnsan imanın kendisine ve topluma sağladığı güzellikleri akıl ve düşünce yoluyla keşfedince bu nimetleri bahşeden rabbine şükredecektir. Çünkü iman olgusunun bu şekilde yaratılması Allah'a aittir ve Allah kullarına imana ulaşmalarını kolaylaştırarak lütufta bulunur.

3. Beden ve İşlevi : Amel-i Sâlih

Bedenin katkısı ve desteğiyle yerine getirilen amel-i salihler kalpteki inancın dışa yansıyan yönünü oluşturur⁷¹. Burada geçen "beden" ifadesi genel mânada düşünöldüğünde zengin bir nitelik arz etmektedir: İman tanımında yer alan "ikrar" işlevini yerine getiren "dil", "amel" işlevini yerine getiren "bedene ait tüm uzuvlar" ve hatta "tasdik" işlevini yerine getiren "kalp" bedenın amelini yerine getirmesine yardımcı unsurlar olarak dikkat çekmektedir⁷². Amel sözlük anlamıyla "çaba ve gayret göstermek" demektir. Bu gayret ve çaba imana sahip çıkmak, onu korumak ve geliştirmek için gösterilmektedir. Bunlar arasında "farzların yerine getirilmesi, yasaklardan kaçınılması ve ahlakî kurallara uyulması" gibi sorumluluklar da yer alır. Nasıl ki işlenen günah ve çirkin fiiller kişinin imanına zarar veriyorsa, güzel ameller de onu geliştirip süsleyecektir.

Kur'an-ı Kerim'de ebedî saadeti sağlayacak unsurlar arasında yer alan salih ameller imandan hemen sonra zikredilmiştir. İmanın makbul olması, sahibine ve çevresine katkı sağlaması için iyi amellerle desteklenmesi gerekir. Bu sebeptendir ki Kuran'da birçok âyet müminlere salih amel sahibi olmalarını salık vermiştir. Ameller imanın akıl ile temellendirilip kalben tavizsiz şekilde benimsenmesinden sonra devreye girerek imanı desteklemektedir. Her ne kadar Ehl-i Sünnete göre ameller imandan biz cüz (zorunlu ve ayrılmaz bir parça) olarak kabul edilmemişse de⁷³, bu amellerle iman arasında önemli ve yakın bir ilişki olmadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla "amelin imandan bir cüz olmadığı" anlayışını "amelin imanda hiç bir rolü ve etkisi olmadığı" şeklinde anlamak yanlıřtır⁷⁴. İmanla amel arasında

⁷⁰ er-Ra'd 13/28.

⁷¹ Hz. Peygamber kişinin dilinin kalbinde olanları izhar eden bir uzuv olduğunu ifade etmiştir (Müslim, "İman", 54; Ebû Dâvud, "Edeb" 35).

⁷² Ebû Hanîfe iman ağacının dallarının bedende olduğunu ifade etmek suretiyle imanda bedenın önemine işaret etmiştir (*Usûlü'l-münîfe*, s. 83).

⁷³ *Tabşıra*, II, 415; *Usûlü'l-münîfe*, s. 96-99 ; *el-Bidâye fi Usûli'd-dîn*, s. 88.

⁷⁴ Amelin imandaki yeri ve önemi hakkındaki açıklamalar için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA*, XXII, 213.

sıkı bir ilişkinin bulunduğu kanaati İslam alimleri arasında hakim bir görüştür. Bu yakın irtibat sebebiyledir ki Haricî, Mu'tezilî ve Şîî kelâmcıları ameli imandan bir cüz kabul etmişlerdir. Bu nedenle amelle iman arasındaki ilişkinin daha kuşatıcı olması ve ehl-i sünnetin bu noktadaki yaklaşımını da daha doğru şekilde yansıtması için şu şekilde ifade etmek mümkündür: "Amel imandan bir cüz (zorunlu ve ayrılmaz bir parça) değildir, fakat amel imanın gerekli ve tamamlayıcı bir unsurudur".

Kulun sorumlulukları içinde zikredilebilecek olan imandan kaynaklı salih amel, ibadet, muamelat, yönetim ve benzeri insanın üstlendiği her iş ve görevi şartlarına ve kurallarına uygun olarak sağlam, güzel ve kaliteli şekilde yapmayı ifade eder. Allah'a ve Ahiret gününe iman, ayetlerde amelin geçerli olmasının şartı kabul edilmiş⁷⁵, bu da iman gerçekleşmeden yapılan davranışların "salih amel" kapsamında değerlendirilmesini imkânsız kılmıştır. Allah bildikleriyle amel edenlerin derecesini yükselteceğini ve onlara bilmediklerini öğrenmeyi de kolaylaştıracağını vadedmiştir.

Salih amelleri bedenî ve kalbî ameller şeklinde iki gruba ayırarak tasnif etmek mümkündür. Buna göre yukarıda "sâlih amel" kapsamında zikredilen başlıklar bedene ait amelleri oluştururken, Allah sevgisi, ihlas, tevekkül ve rıza gibi samimiyeti ve Allah'a bağlılığı ifade eden ve imanı destekleyen ibadetler de zahirden ziyade batında bulunan ameller halinde kendini göstermiştir. Yüce Allah'a kul olmanın lâıyık ve gereği de insanların çirkin hallerden sakınıp, yaratılışın gâyesine uygun bir hayat yaşamasıdır. Bu da "*Hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için...*"⁷⁶ ayetinde buyrulan amaca uygun şekilde daha güzel ameller sergileyerek Allah'a yaklaşmak için gayret etmeyi gerektirir.

Netice itibarıyla dini hayatın merkezinde bulunan ve hayatın bütün yönlerine anlam ve değer kazandıran iman, insanın maddî ve manevî varlığı içinde birçok melekesinin dahil olduğu bir bütünün eseri olup insanı çok yönlü olarak kuşatan bir yapıya sahiptir. İnanan bir insanın bütün duygu, düşünce ve davranışlarının inancına göre şekillenmesi, Kuran'da imanın rasyonel olduğu kadar duygusal tecrübelerle de desteklenmesi⁷⁷ bunu teyit etmektedir. İman yoluna giren bir kimsede imanın oluşması ve gelişmesi sürecinde hangi unsurların ne ölçüde role sahip olduklarının bilgisi, her birinin işlevlerini öğrenip harekete geçirmek açısından gereklidir. Müminler arasında sadece imanın zarurî gereklerini yerine getirmekle yetinenler olduğu gibi bunu daha yüksek seviyede yaşayanlar da vardır. İmanın maddî ve manevî potansiyeline ve kazanımlarına inanan ve imanlarında etkin olan faktörleri

⁷⁵ el-Kehf 18/110; el-Enbiyâ 21/94.

⁷⁶ el-Mülk 67/2.

⁷⁷ İlgili âyetler için bkz. el-Bakara 2/26; el-Hac 22/5; el-Hucurât 49/7; el-Gâşiye 88/17-20.

tanıyarak bunları işlevsel hale getiren kimselerin dünya ve ahiret hayatında daha büyük kazanımlar elde etmek için gayret gösterecekleri muhakkaktır.

Bibliyografya

- Alper, Hülya, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İstanbul 2009.
- Alper, Ömer Mahir, "İbn Kemâl'in Risâle fî Beyâni'l-Akl'ı", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1999, sy. 3, s. 235-269.
- Baş, Erdoğan, "Kur'an'ı Anlama Dereceleri ve Takvâ", *Tasavvuf*, Ankara Temmuz-Aralık, 2002, sy. 9, s. 187-207.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Kemâleddin Ahmed b. Hasan b. Yûsuf, *Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi) İstanbul 1996/1416.
- Çelebi, İlyas, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, İstanbul 2002.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, *Gazzâli ve Şüphencilik*, İstanbul 1996.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî, *Kûtu'l-kulûb fî muameleti'l-mahbûb ve vasfî tariki'l-mürîd ilâ makami't-tevhîd* (nşr. Âsım İbrahim el-Keyyâlî?) Beyrut-Lübnan 1426/2005.
- Gazzâli, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmiddîn* (trc. Ahmed Serdaroğlu) İstanbul 1989.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 2000.
- İkbal, Muhammed, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore 1986.
- Köse, Ali, "İman", *DİA*, XXII, s. 214-216.
- Kutluer, İlhan, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul 2001.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Tevilatü'l-Kur'an*, (nşr. Ahmed Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu) İstanbul 2005, 2007 (I, X).
- _____, *Kitâbü't-Tevhîd*, (nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi) Ankara 2003.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, *Tabsiratü'l-edille fî Usûli'd-dîn* (nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün) Ankara 2003-2004, I-II.
- Ragıb el-İsfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an* (nşr. Muhammed Ahmed Halefullah) Kahire 1970.
- _____, *ez-Zerîa ilâ mekârimi's-şeria* (nşr. Tâhâ Abdurrauf Sa'd), Kahire 1973.
- Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekir, *el-Bidâye fî usûlü'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu) Ankara 1995.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, XXII, 212-214.
- Topaloğlu, Bekir, Yavuz, Yusuf Şevki, Çelebi, İlyas, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 2001.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş*, Ankara 1958.